

UDK 7.0/77

Zagreb, 2011.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35
Journal of the Institute of Art History, Zagreb

Iva Pasini Tržec – Ljerka Dulibić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Strossmayerova galerija starih majstora

Slike starih majstora u Strossmayerovoj zbirci nabavljene posredstvom kanonika Nikole Voršaka u razdoblju od 1869. do 1880.

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 26. 5. 2011. – Prihvaćen 15. 9. 2011.

UDK: 75.074(497.5 Zagreb)“1869/1880“

Sažetak

Na temelju arhivskih istraživanja, prvenstveno dokumenata iz ostavštine biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815.–1905.) u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, autorice članka iznose i upotpunjuju spoznaje o drugom razdoblju skupljačke djelatnosti biskupa Strossmayera. Usredotočuju se na umjetnine koje je Strossmayer nakon darovnice iz 1868. godine nabavio posredstvom kanonika Nikole Voršaka (1836.–1880.). Gornju granicu određuju Voršakovom smrću 1880. godine. U

tom je razdoblju biskup posredstvom Nikole Voršaka nabavio četrdesetak slika starih majstora, 18 sitnoslika i jedan časoslov. Rezultati provedene analize dokumenata prezentirani su odabranim primjerima, iz kojih proizlazi kako se Voršak tijekom toga razdoblja sve bolje i bolje snalazio na tržištu umjetnina, ne samo u Rimu, nego i u ostalim talijanskim gradovima. Tada je nabavio djela koja se do danas smatraju najvrednijim umjetninama u zbirci Strossmayerove galerije.

Ključne riječi: *Strossmayerova galerija starih majstora, Josip Juraj Strossmayer, Nikola Voršak, tržište umjetnina u Italiji 2. polovice 19. stoljeća, Vittore Carpaccio, Matteo da Milano, Alessandro Maganza*

I nakon darovnice iz 1868. godine, kada nastaju dokumenti koji sumiraju tadašnje stanje biskupove zbirke, biskup Strossmayer nastavio je intenzivno nabavljati umjetnine.¹ Uvriježeno se drugom graničnom godinom u raščlambi Strossmayerove skupljačke djelatnosti smatra 1883. godina, kada su umjetnine iz Đakova prenesene u Zagreb, uz popis koji je sastavio biskupov tajnik Mihovil Milko Cepelić.² U ovome se radu međutim usredotočujemo na umjetnine koje je Strossmayer u svojoj drugoj skupljačkoj fazi (nakon 1868.) nabavio posredstvom Nikole Voršaka, kanonika Zavoda svetoga Jeronima u Rimu,³ pa gornju granicu određujemo Voršakovom smrću 1880. godine.

U odnosu na prvo razdoblje Strossmayerove suradnje s njegovim najznačajnijim rimskim posrednikom i savjetnikom u nabavci umjetnina Nikolom Voršakom (1865.–1868.), ovo drugo obuhvaća duži vremenski period (1869.–1880.). Voršak je i nadalje vjeran biskupov korespondent, ali je za rekonstrukciju njihove suradnje otežavajuća okolnost manjak sačuvanih Voršakovih pisama iz toga razdoblja. Strossmayerova pisma uglavnom sadrže tek šture komentare. Također su u znatno manjoj mjeri sačuvane svjedodžbe o autentičnosti pojedinih slika, kao i kupoprodajne izjave. Dakle, sačuvani dokumenti iz toga razdoblja niti približno ne obiluju podacima i detaljnim opisima slika kakve smo

nalazili u prethodno datiranim dokumentima. Iznimku predstavljaju obilnije sačuvani dokumenti vezani uz nabavku slike *Stigmatizacija svetog Franje Asiškog i smrt svetog Petra Mučenika* fra Angelica (inv. br. SG-34) i slike *Krist u Getsemanskom vrtu* Taddea Zuccara (inv. br. SG-121), koji su stoga obrađeni u pojedinačnim člancima.⁴

Unatoč poteškoćama u identifikaciji pojedinih umjetnina, među kupljenim djelima u razdoblju koje ovdje razmatramo uspjele smo, nakon komparativne analize dokumenata različitih korespondenata, sa sigurnošću identificirati 42 slike starih majstora, 18 sitnoslika i jedan časoslov.

Osim gorepomenutih dvaju izdvojenih primjera, među tada kupljenim djelima kao osobito važne nabavke ističu se slike Vittorea Carpaccia *Sveti Sebastijan* i *Sveti Petar Mučenik* te sitnoslike iz *Časoslova Alfonsa I. d'Este* i iz *Brevijara Ercolea I. d'Este*, koje zauzimaju značajno mjesto ne samo u zbirci nego i u opusu slikara, odnosno širem kontekstu razmatranja umjetničkih tendencija vremena i prostora njihova nastanka. Treći primjer – kupovina slike *Alegorija triju teoloških vrlina*, čiji je ikonografski sadržaj do danas ostao pogrešno tumačen, a Voršak ga je bio ispravno i detaljno odredio – ukazuje na Voršakovo suvereno svladavanje različitih umjetničkih pitanja i na Strossmayerove estetske sklonosti.

Dvije slike Vittorea Carpaccia

Slike *Sveti Sebastijan* (sl. 1.) i *Sveti Petar Mučenik* (sl. 2.) navedene su s atribucijom Carpacciu u Cepelićevu popisu umjetnina, koji ujedno donosi važne podatke o njihovoj kupovini: »Milano kod antikvara, posredovao: Bertini, ravnatelj Brere«. ⁵ Upravo pomoću toga navoda moguće ih je identificirati u sačuvanoj korespondenciji biskupa Strossmayera i kanonika Voršaka s početka 1872. godine. Biskup moli Voršaka da se zahvali Bertiniu, »koji na svaki način za nas ima osobite znamenitosti«, i da isplati »3000 lirah Basliniju«. ⁶ Pretpostavlja da »će ju slike biti Bellinijeve« te nastavlja: »Ja sam i sam opazio, da je Morelli dobar poznavalac slika i umjetninah.« ⁷ Iz te kratke biskupove opaske može se iščitati da su slike kupljene od Giuseppa Baslinia (1817.–1887.), ⁸ najznačajnijega milanskoga trgovca umjetninama, posredstvom Giuseppa Bertinia (1825.–1898.), ⁹ tadašnjega direktora Pinacoteca di Brera i Giovannia Morellia (1819.–1891.), ¹⁰ koji je pripomogao pri vrednovanju i atribuiranju slika.

S tim znamenitim povjesničarom umjetnosti Strossmayer se tom prilikom i osobno susreo, o čemu je Morelli u nekoliko navrata izvijestio svoje korespondente. Giovanniu Meliu u pismu od 13. veljače 1872. najavljuje biskupov posjet: »Domani devo fare la conoscenza del vescovo Strossmayer, il quale è qui per fare acquisti di quadri. Egli intende fondare una Galleria nel suo paese Croazia, per educarvi al Bello quei popoli semibarbari. Sono curioso di vedere che è uomo è, mi dicono che di belle arti non se n'intenda nè punto nè poco.« ¹¹ O Strossmayerovu posjetu Morelli je izvijestio Pietra Zavaritta 17. veljače: »Ieri m'ho avuto l'alto e affatto inaspettato onore di ricevere qui nel mio stanzino la visita di S.E. Arcivescovo di Agram, il famoso Strossmayer. Venne accompagnato da un canonico suo Segretario; mi disse d'aver udito parlare di me a Roma e saputo che ero qui, e quindi desiderato di conoscermi personalmente. Io non sapevo certo che rispondergli, poiché mi pareva quasi una burla. Egli si trattenne circa un' ora con me, parlandomi di politica e austriaca e italiana, e della così detta quistione romana. È uomo sui sessantanni, molto colto e assai gentile di modi. Oggi gli restituirlò la visita en frac.« ¹² O susretu sa Strossmayerom Morelli je pisao i poznatom kolekcionaru i istraživaču Sir Austenu Henryu Layardu, ¹³ 5. ožujka: »Sa che il vescovo fallibilista Strossmayer, passando da Venezia m' onorò di una lunga sua visita? È uomo molto vivace, facile relatore e quindi loquacissimo. Ha l'aspetto e il fare d'un professore tedesco. Parla di ogni cosa, ma senza approfondire mai nulla. Io credo buon' enfant come tutte le persone vane; ma dubito assai ch'egli farà breccia. Ora egli sta componendo una Pinacoteca in Agram, onde *educare* il gusto dei Croati. Io mi presso fare la libertà di fargli osservare che i popoli Slavi hanno sempre *cantato* meglio che *dipinto*, e che... un Conservatorio di musica in Agram potrebbe forse frutti più squisiti ecc. ecc.« ¹⁴

Osim što ova Morellieva pisma pružaju informacije o tome na kakav je odjek nailazila Strossmayerova ideja o osnivanju galerije slika u Zagrebu, u ovome kontekstu su nam važna zbog utvrđivanja biskupova boravka u Milanu. Biskup se s Morelliem susreo između 14. i 16. veljače 1872. godine. Ku-

1. Vittore Carpaccio, *Sveti Sebastijan*, tempera na dasci, 105 x 44,5 cm, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb, inv. br. SG-269

Vittore Carpaccio, *Saint Sebastian*, tempera on wood, 105 x 44.5 cm, Strossmayer Gallery of Old Masters, Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, inv. no. SG-269

povina Carpacciiovih slika koju je realizirao Voršak zasigurno je bila tada ugovorena.

Slike su stigle u Đakovo u ožujku, o čemu Strossmayer oduševljeno piše Voršaku: »Slike su iz Milana došle. Prekrasne su. Veliko mi veselje čine. Kupljene su cijenom jeftinom. U Mletcih nebi jednu dobio za taj novac. To Vam je dobro za rukom pošlo. Hvala Vam liepa.« ¹⁵ te se ponovno osvrće na

2. Vittore Carpaccio, *Sveti Petar Mučenik*, tempera na dasci, 105 x 34,5 cm, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb, inv. br. SG-270, danas u Museo Correr, Venecija

Vittore Carpaccio, Saint Peter the Martyr, tempera on wood, 105 x 34.5 cm, Strossmayer Gallery of Old Masters, Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, inv. no. SG-270, today at Museo Correr, Venice

Morellia: »Morelliju se liepo za hvalite na pozdravu. Meni se čini, da je on ponješto već pisao o umjetnosti. Barem se Rio poziva na nekoga Morellia.«¹⁶ Biskup je slike smjestio u svoju sobu, a pohvalama se pridružio i Vatroslav Donegani,¹⁷ koji ih drži »za nedvojbene Karpačije«.¹⁸

Obje slike – *Sveti Sebastijan* i *Sveti Petar Mučenik*, bile su izložene u stalnom postavu Galerije sve do 1942. godine,

kada su »zakonskom odredbom o zamjeni dviju slika Vittorea Carpaccia (...) za krstionicu hrvatskog kneza Višeslava iz Museo Civico Correr u Mlecima« bile predane Kraljevini Italiji.¹⁹ Nakon dugotrajnih pregovora Vlade FNR Jugoslavije i Republike Italije o restituciji i vraćanju kulturnih dobara, zaključenih 1961. godine, samo je jedna od slika, signirani i datirani *Sveti Sebastijan*, vraćena Galeriji, a slika *Sveti Petar Mučenik* ostala je u Museo Correr u Veneciji. Uz te dvije slike povezuje se i slika *Sveti Rok s donatorom*, koja je danas u Accademia Carrara u Bergamu.²⁰ U literaturi se navodi kako su sve tri slike bile u zbirci grofova Lochis u Bergamu,²¹ te se pretpostavlja i njihov zajednički izvorni smještaj.²²

Ferarske sitnoslike

Četrnaest sitnoslika iz *Časoslova Alfonsa I. d'Este*²³ (sl. 3.) i četiri sitnoslike iz *Brevijara Ercolea I. d'Este*²⁴ (sl. 4.) prvi puta se

3. Matteo da Milano, *Davidova molitva*, *Časoslov Alfonsa I. d'Este*, ff. 80v-81r, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb, inv. br. SG-344

Matteo da Milano, David Praying, Book of Hours of Alfonso I d'Este, ff. 80v-81r, Strossmayer Gallery of Old Masters, Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, inv. no. SG-344

4. Matteo da Milano, Prizori iz života kralja Davida, Brevijar Ercolea I. d'Este, ff. 217v-218r, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb, inv. br. SG-337

Matteo da Milano, Scenes from the Life of King David, Breviary of Ercole I d'Este, ff. 217v-218r, Strossmayer Gallery of Old Masters, Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, inv. no. SG-337

spominju u biskupovim pismima Voršaku krajem listopada 1870. godine. Strossmayer piše: »Pripoviest tih malih sličica upravo me je zaniela. Čitajući opis opet i opet sam kliknuo: Alaj pustih novaca! Meni se predmeti neizmjerano dopadaju, pak bi vrlo rado vidio compositie.«²⁵ Istovremeno i zdvaja o njihovoj kupovini, budući da ukupno osamnaest sitnoslika po nekoliko stotina škuda predstavlja nesumnjiv materija-

lan angažman: »Medjutim kad pomislim na moju sadašnju oskudicu i nemoć, kad pomislim koliko je danas u narodu našem potreboća, koji u mene pomoć išću; kad pomislim na stolnu crkvu kojoj glavnica nestaje a još ni vanjskim tielom dovršena nije; kad to sve i još koješta pomislim, onda se moram odreći svakoga kupovanja.«²⁶ Ipak savjetuje Voršaku da se s prodavateljem, »knezom i bogatašem«, sam pokuša

dogovoriti i spustiti cijenu: »Ja ovo izrekao; pak sve u sebi mučke velim: samo da jih nekupi, a ovamo bi jih i opet rado posjedovao.«²⁷ Iz sljedećega Strossmayerova pisma Voršaku s početka studenoga saznajemo da su sitnoslike već kupljene: »Kao što sam Vam juče brzovjavom obznanio, odobravam ja da ste kupili ono 18 slika i zahvaljujem Vam na dobroti i skirbi, da ste nam prištedili hiljadu škuda.«²⁸

Među Spisima o umjetninama u Arhivu HAZU nalazi se sačuvana potvrda od 21. studenoga 1870. godine: Giovanni de Duchi d'Amalfi potvrđuje primitak 4000 rimskih škuda koje je primio od Nikole Voršaka za 18 sitnoslika na pergamentu.²⁹ Sačuvana potvrda predstavlja važan dokument u utvrđivanju prethodnoga vlasnika te ujedno revidira uvriježeno mišljenje da su sitnoslike kupljene u Amalfiu, koje se temeljilo na Cepelićevu navodu.³⁰ Vojvoda Giovanni od Amalfia vrlo je vjerojatno boravio u Rimu i tamo ugovorio prodaju sitnoslika. Ta je kupovina bila izrazito brzo realizirana, unutar mjesec dana sitnoslike su bile ponuđene, opisane, fotografirane i naposljetku ugovorene. Isplaćeni iznos u visini od 4000 škuda znatno je premašio iznose koje je Strossmayer običavao plaćati za djela starih majstora. Tome je nesumnjivo pripomogao sam karakter sitnoslika, ali i poman Voršakov opis uz svjedočanstva o autentičnosti, što nažalost nije sačuvano.³¹ Strossmayer je kupovinom tih sitnoslika bio osobito zadovoljan. Poslane fotografije detaljno je proučavao te je zamolio Voršaka da mu pročita natpise na sitnoslikama koji su na fotografijama bili nečitki.³² S posebnom pažnjom sudjelovao je u odluci o tome na koji će se način sitnoslike dostaviti u Đakovo.³³ Iz sačuvane korespondencije možemo rekonstruirati da se Voršak sa Strossmayerom susreo u Veneciji sredinom ožujka 1871. gdje mu je vrlo vjerojatno predao sitnoslike.³⁴

Pisma donose i interesantne podatke o opremi sitnoslika. Već 1870. preporučeno je da se sitnoslike dadu »na velike sive kartone nategnuti i liepo škrinjicu za njih napraviti«,³⁵ a Strossmayer je predložio i da se »po natezanju na karton« svaka sličica dade »na poseb liepo (...) okviriti po vremenu i pod liepo duplo staklo metnuti. Odatle bi ta korist proizišla, da bi se slike mogle na poseb objaviti i obćemu uživanju i porabi postaviti.«³⁶ Znamo da su za njihovo izlaganje 1874. godine izrađeni posebni svileni zastori.³⁷

Kako su slike uistinu bile izložene u Galeriji saznajemo iz pisma Izidora Kršnjavoga Franji Račkome 1891. godine: »Bio sam danas u galeriji. Oprostite ćete mi ako Vam sa nekoliko opazakah dosadjujem.

1. Miniature kako su sad smještene propadaju. Prvo: prah će ih pokriti, pače već ih pokriva a taj se može samo skinuti oštećenjem samih bojah.

Ormari u kojih leže nisu tako dobro zatvoreni da prah nebi prodirati mogao.

Svaka miniatura morala bi dobiti potrebnu staklenu ploču koja nebi smjela biti čvrsto položena na miniaturu već ponješto udaljena rub na okolo morao bi biti vrlo dobro zaliepljen. I na takav način kroz godine prodre praha do slike ali ipak znatno manje.

Nadalje će miniatures sasvim izblediti, svaka priča bi morala imati svoj pokrov pa osim toga sav ormar poseban, kako

je to u sbirci nadvojvode Albrechta gdje samo jednu takvu miniaturu imadu pa ju čuvaju ko zjenicu oka svoga.

Horizontalan položaj miniataram takodjer nije osobito prikladan baš obzirom na prah i sadašnje nezaštićeno stanje. Mogu Vam iskreno reći da su miniatures već znatno trpile – osim toga im nesluže na ures one nerazmjerno velike cedulje sa debelim brojevima što su na rub priljepljeni.«³⁸

U vrijeme nabavke autor sitnoslika nije bio poznat. Imbro Tkalac je u njima prepoznao »fiaminskoga posla«, sa čime se Strossmayer nije složio.³⁹ Izidor Kršnjavi je raspolagao njihovim fotografijama koje je pokazivao na prosudbu. U Sieni ih je 1876. pokazao »nekom Englezu« koji je biskupa »po glasu vrlo dobro poznavao«. ⁴⁰ Njegovo »posve novo i originalno mnijenje glede autora« Kršnjavi pripućuje biskupu: »Da je sve minijature načinio jedan i to Flamandac, koji je mnoge godine živio i učio u Italiji, valjda kod Lionarda da Vincija.«⁴¹ Na kraju saopćava Englezovo ime: »Ime toga Engleza jest T. Gambier Parry iz Gloucester.«⁴² Riječ je o značajnome engleskome kolekcionar u koji je sakupio jednu od najznačajnijih zbirki ranotalijanskoga slikarstva u Engleskoj.⁴³ U Beču je Kršnjavi 1886. pokazao fotografije sitnoslika njemačkome povjesničaru umjetnosti i kritičaru Karlu von Lützowu⁴⁴ koji se složio s prijedlogom nastanka sitnoslika u gornjoj Italiji (»ja [Kršnjavi] tvrdim u Lombardiji, on [Lützow] misli na veronešku školu«).⁴⁵ S obzirom na tako utvrđenu provenijenciju poslali su fotografije »Frizzoni-u u Milan, koji se sa gornjotalijanskom miniaturom bavi.«⁴⁶ Gustavo Frizzoni samo se ovlaš osvrnuo na sitnoslike 1904. godine, nakon posjeta Galeriji.⁴⁷ Lützow je planirao reproducirati najbolje sitnoslike u svome časopisu *Zeitschrift für bildende Kunst* te je zatražio da mu se pošalju originali za izradu reprodukcija. To je Rački prokomentirao: »Šta mislite o tom? Čini mi se, da je škakljivo prem bi tim putem došle do većega glasa.«⁴⁸ Izgleda da sitnoslike zaista nisu bile poslana u Beč. Mogućnost posudbe Strossmayer je odlučno odbio već nedugo po njihovoj kupovini: »Ja borme moje miniature nedam nikomu. Može bit jih je taj nevaljalac (Giovanni od Vojvoda od Amalfija) gdi ukrao.«⁴⁹ Preko Kršnjavija saznajemo: »Biskupu su pripovijedali, da su ove minijature izrezane iz nekoga kodeksa u kraljevskoj palači u Napulju, kad je Garibaldi, protjerav Burbone osvojio grad.«⁵⁰

Izvorno podrijetlo sitnoslika utvrđeno je 1900. godine: potječu iz dva rukopisa, brevijara i časoslova obitelji d'Este.⁵¹ Rukopisi su se nalazili u Modeni do 1859. godine kada ih je u Beč odnio Francesco V. d'Este.⁵² U Beč su vrlo vjerojatno stigli bez zagrebačkih sitnoslika.⁵³

Alegorija triju teoloških vrlina

Strossmayer je 1873. godine objeručke prihvatio mogućnost nabavke jedne Palmine slike (sl. 5.), pozivajući se na pisanje Alexis-Françoisa Rioa:⁵⁴ »O Palmi Rio neizmerno liepo piše. Više ga hvali nego Tician.«⁵⁵ Voršak navodi kako slika predstavlja »tri dosta ogromne djevice« te iščitava natpis: »Jacob Palma Iun. dep.«⁵⁶ Strossmayeru je međutim osobito bilo bitno da je riječ o Palmi Starijem budući da »Palma junior

5. Alessandro Maganza, *Alegorija triju teoloških vrlina*, ulje na platnu, 94 x 112 cm, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zagreb, inv. br. SG-229

Alessandro Maganza, Allegory of the Three Theological Virtues, oil on canvas, 94 x 112 cm, Strossmayer Gallery of Old Masters, Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, inv. no. SG-229

spada u dekadanciju. Palma senior je veliki slikar. Za juniora nebi htio ništ žrtvovati.«⁵⁷ Štoviše, nakon što ga je Voršak izvijestio da su sliku dobro ispitali te zaključili da je riječ o Tintoretu,⁵⁸ Strossmayer je sklon odustati od kupovine: »Ja š njim nesympatujem. Imamo od njega dost stvari.«⁵⁹

Voršaku je očito bilo izrazito stalo da sliku, koja se već mjesecima nalazila kod njega, Strossmayer prihvati. Piše biskupu kako je sliku prenio u svoj stan i pod dobrim svjetlom (a ne kao ranije u tamnom studiju restauratora Achillea Scaccionia⁶⁰) utvrdio da je natpis izvoran i da se ona tri slova nesumnjivo odnose na Inu, a ne na Iun., pogotovo što su tri posljednja slova dep+ (Invenit depixit).⁶¹ Zaključuje da je riječ o izvornoj slici Jacopa Palme, vrlo vjerojatno Starijega, što potkrjepljuje i dodatnim svjedočanstvima. »Da neostanem oslonjem sam' o svoj sud, dao sam ju u dvaput razmotrit, i izpitat po naših prijateljih. Svi su moj sud na prvih mah odobrili, i sâm nadkritičar naš Imrek Tkalac, koji malda ne sve Palmine slike poznaje. On ljepotom te slike (izvanredno dobro sačuvane) prvi i drugiput biaše toliko zanešen i uzhićen, da ju je okrstio prvom i najljepšom medju slikami Vašimi po njem doslje vidjenimi; boja, osobito pepeljasta i crljena,

da pripominje najljepše slike Tizianove, a izraz čuvstva da nadtiče slike Bonifazija mletačk. (...)«.⁶²

Iako se u okviru tih pohvala slike ističe i njezino vrlo dobro stanje sačuvanosti, ranije je Voršak biskupu bio javio drugačije: »Slika je poslije prodaje ljuto patila. Neznalica kupac dao ju na novo platno nekomu nevještaku nategnit, i tako je ona i zlo nategnuta i kruto izpucala, a tim dakako i puno izranjena.«⁶³ Znamo da je slika mjesecima bila na restauraciji kod Achillea Scaccionia, no nisu sačuvani detalji o provedenom zahvatu.

Hvaleći sliku, Voršak ju je iscrpno opisao i identificirao sadržaj: »Ona je izvedena kolikom slobodom i umićom, tolikom finoćom; a kazuje u trih ženskih (malo ne iste starosti) podpunih osobah fidem, caritatem et spem (tim redom). – Žena s propelom u desnici uz dekalog jest vjera; ona je u tmasto bieloj – pepeljastoj – halji. Uz nju je ljubav sa gorućom granatskom razkoljenom jabukom u ruci, halja joj je črljena divne ljepote osobito u prelazu sa svjetla u sjenu. Treća je klečeća sklopljenima rukama i očima u vis uzdignutima u bogatoj tmasto zelenoj halji. Te dvie zadnje boje, to su Vam one, kojih je danas, uza svu sadanju tehniku i kemiju, morda

zanavjek nestalo.«.⁶⁴ Voršak se u sljedećem pismu dodatno osvrnuo na motiv jabuke u ruci jedne od vrlina: »Črljena kostična – granat. jabuka i meni ponešto zazorna biaše, ali mi reče Cavalcaselle⁽⁶⁵⁾, da ta jabuka biaše navadan simbol starim za nebesku ljubav, i da se je kašnje, 17 vieka, razvio iz toga naravnoga i nevinoga onaj Battonijev baroksimbol gorućega srдца.«.⁶⁶

Unatoč Voršakovim iscrpnim objašnjenjima ikonografije slike, ona je u svim galerijskim katalogima – od Cepelićeva rukopisna popisa iz 1883. godine⁶⁷ do kataloga Vinka Zlamalika iz 1982. godine⁶⁸ – navedena kao *Tri Marije*, a svete žene su i pojedinačno identificirane (lijevo Marija Magdalena, u sredini Marija Kleofina s gorućim srcem, desno Marija Saloma sklopljenih ruku u molitvi).⁶⁹ Jednako je slika – danas atribuirana Alessandru Maganzi – navedena i u ostaloj literaturi.⁷⁰

Tri teološke vrline, ili kreposti, kako ih naziva Grgur Veliki, javljaju se u *Prvoj poslanici Korinćanima* (1 Korin 13, 13): »Sada ostaje vjera, ufanje i ljubav – to troje – ali je najveća među njima ljubav.« Vjera, Nada i Ljubav bile su, kako navodi Jacobus de Voragine u *Zlatnoj legendi*, kćeri svete Sofije.⁷¹ Mučeništvo su zbog svojih kršćanskih uvjerenja podnijele pod carem Hadrijanom: sve su tri djevice bile podvrgnute teškim mukama pred očima svoje majke te su im naposljetku podlegle: Vjeri je odrubljena glava, Nada je ubijena mačem, a Ljubav je izbodena čavlama. Njihovu su majku pokopali s kćerima.

U umjetnosti se prikazuju kao žene s atributima. Vjera može imati križ, kalež ili krstionicu.⁷² Od 16. stoljeća može držati otvorenu knjigu na kojoj je križ – čime se označuje kao Sveto pismo. Noga joj počiva na kamenu bloku. Ljubav prema bližnjemu, najveća među vrlinama, prikazuje se u talijanskoj umjetnosti od 13. stoljeća sa svijećom ili plamenom koji izlazi iz vaze što ju ona nosi u ruci.⁷³ Taj se prikaz razvio na temelju učenja svetoga Bonaventure koji je poimanje ljubavi prema Bogu razvio u koncepciju svjetlosti, razgorjele vatre, u metaforu podesnu da se likovno predoči. Od 14. stoljeća može držati goruće srce koje se ponekad kombinira s atributima koji sugeriraju zemaljsku ljubav, kao što je primjerice zdjela voća. Ljubav prema bližnjemu (*Caritas*) može biti prikazana i kao žena koja doji dva djeteta. Taj novi tip, za kojega se pretpostavlja da potječe od tipa Bogorodice Dojiteljice, razvijen je u Italiji u prvoj polovici 14. stoljeća a prevladava

od 16. stoljeća. Uobičajene geste treće vrline, Nade odnosno Ufanja, od 15. stoljeća postaju oči podignute prema nebu i ruke sklopljene u molitvi.⁷⁴ Motiv sidra, kao njezin učestali atribut, potječe od svetoga Pavla (*Heb 6, 19*).

Ikonografski elementi na našoj slici, koje je detaljno opisao Nikola Voršak, u potpunosti odgovaraju uobičajenim atributima u alegorijskim prikazima triju teoloških vrlina.⁷⁵

U prvome razdoblju Strossmayerove skupljačke djelatnosti, do 1868. godine, Nikola Voršak za biskupa je umjetnine uglavnom nabavljao u Rimu, ponajviše od slikara-restauratora i sitnih antikvara, a ponekad i izravno od vlasnika. Nabavke u drugome razdoblju nisu ograničene samo na grad Rim, tada je Voršak intenzivnije putovao po Italiji i kupovao umjetnine u raznim gradovima (Milano, Firenca, Urbino, Brescia, Perugia). Učvrstio je (Scaccioni, Consoni) i proširio (Tkalac, Cavalcaselle, Morelli, Bertini) mrežu svojih suradnika i savjetnika te je počeo kupovati od značajnijih profesionalnih trgovaca i antikvara (Baslini). Osim u Milanu stalne je suradnike imao i u Firenci: stanovitoga fra Benedetto koji ga je upućivao na moguće kupnje te restauratora Cambia koji je kupljene umjetnine restaurirao i opremao.⁷⁶ U to se vrijeme ponekad i odvažio na samostalnu kupovinu bez prethodne konzultacije s biskupom, a ujedno je savladao i sve finese oko izvoza umjetnina iz Italije.⁷⁷

Na temelju rezultata analize dokumenata, koje smo ovdje prezentirale na odabranim primjerima, proizlazi kako se Voršak tijekom drugoga razdoblja sve bolje i bolje snalazio na tržištu umjetnina. Tada je nabavio djela koja se do danas smatraju najvrednijim umjetninama u zbirci Strossmayerove galerije.

Njegov je stan, prepun novonabavljenih slika, često mjesto susreta a ponekad i pravih umjetničkih rasprava: »Bivši on (Consoni) u mene sa Scaccioniom, ljuto su se uhvatili sbog Vam poznate affaire Perugijske;⁽⁷⁸⁾ mal' da si nisu u kose. Ta vrlo interesantna prepirka trajala je blizu dve ure, (...) Napokon su se nekako složili i pomirili iza kako je Cavalcaselle opozvao, što je nel furor della disputa izrekao glede te stvari perugijske preko Consonia. Cavalcaselle imao je u svemu – po môm sudu – pravo, i bolje je umovao. Kako vidite, moja soba većput se pretvori umjetničkom arenom.«.⁷⁹

Bilješke

- 1
Usp. IVA PASINI TRŽEC, LJERKA DULIBIĆ, Slike u Strossmayerovoj galeriji starih majstora nabavljene u Rimu do 1868. godine, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32 (2008.), 297–304. U Prilogu donosimo popis svih identificiranih slika koje je za biskupa Strossmayera nabavio Nikola Voršak, od početaka suradnje sa Strossmayerom do svoje smrti.
- 2
MILKO CEPELIĆ, *Popis slika u privatnoj galeriji preuzv. g. J. J. Strossmayera po njegovih navodih*. Đakovo, 1883. [rukopis].
- 3
Nikola Voršak (Ilok, 6. XII. 1836.–Rim, 4. II. 1880.), doktorirao je teologiju u Beču i bio profesor u biskupskom liceju u Đakovu. Godine 1863. postaje kanonik u kaptolu svetoga Jeronima u Rimu gdje ostaje do smrti. Usp. PETAR RAJIĆ, Grobnica Zavoda svetoga Jeronima na groblju »Campo Verano« u Rimu«, u: *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901 – 2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda Svetog Jeronima*, Rim/Zagreb, 2001., 669.
- 4
Usp. LJERKA DULIBIĆ, IVA PASINI TRŽEC, Od Correggia do Taddea Zuccarija: bilješke o slici Krist u Getsemanskom vrtu iz Strossmayerove galerije u Zagrebu, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, (ur.) Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl, Zagreb, 2009., 157–164 i LJERKA DULIBIĆ, IVA PASINI TRŽEC, »È un da Fiesole verissimo, bellissimo e conservatissimo«. Il Beato Angelico del vescovo Strossmayer, u: *Annali di Critica d'Arte*, 8 (2012.), u tisku.
- 5
MILKO CEPELIĆ (bilj. 2.), kat. br. 35, 36.
- 6
Strossmayer Voršaku, (Đakovo, kraj veljače) 1872. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 82. To je pismo biskup napisao Nikoli Voršaku po svom povratku iz Italije u Đakovo.
- 7
Isto.
- 8
Giuseppe Baslini (1817.–1887.), milanski antikvar. Prodao je mnoga remek-djela galerijskim institucijama u Berlinu i Londonu te milanskom kolekcionaru Gianu Giacomu Poldiu Pezzoliu. – SUSAN SILBERBERG-PEIRCE, Italy, Collecting and Dealing, u: *Grove Art Online*, Oxford University Press (14. rujna 2010.), <http://www.groveart.com>. Wilhelm von Bode navodi da je Giuseppe Baslini bio konjušar kod obitelji Visconti koji se jedva znao potpisati, ali je zahvaljujući dobrom oku postao jedan od najznačajnijih trgovaca umjetninama u Milanu, v. WILHELM VON BODE, 50 Jahre Museumsarbeit, Bielefeld, 1922., 20.
- 9
Giuseppe Bertini (Milano, 1825.–1898.), talijanski slikar. Više u: FERNANDO MAZZOCCA, Bertini, Giuseppe, u: *Grove Art Online*, Oxford University Press (14. rujna 2010.), <http://www.groveart.com>.
Iz pojedinih navoda u sačuvanoj korespondenciji proizlazi da se Strossmayer dopisivao s Basliniem i Bertiniem, međutim ta pisma nisu sačuvana.
- 10
Giovanni Morelli (Verona, 1819.–Bergamo, 1891.), talijanski političar, pisac, kolekcionar i povjesničar umjetnosti. JAYNIE ANDERSON, Morelli, Giovanni, u: *Grove Art Online*, Oxford University Press (14. rujna 2010.), <http://www.groveart.com>.
- 11
Morelli Melliu, Venecija, 13. veljače 1872. Objavljeno u: JAYNIE ANDERSON, Collecting, connoisseurship and the art market in Risorgimento Italy: Giovanni Morelli's letters to Giovanni Melli and Pietro Zavaritt (1866 – 1872), Venezia, 1999., 155.
- 12
Morelli Zavarittu, Venecija, 17. veljače 1872. Objavljeno u: n. dj., 155, bilj. 148.
- 13
Sir Austen Henry Layard (Pariz, 1817.– London, 1894.), engleski arheolog, političar, diplomat, kolekcionar i pisac. Proslavio se iskopinama asirskih gradova Nimruda i Kuyunijka, sakupio je materijal koji čini temelj asirske zbirke u British Museumu. Skupljao je djela talijanske renesanse, a svoju zbirku ostavio je National Gallery. Više u: JAYNIE ANDERSON, Layard, Sir Austen Henry, u: *Grove Art Online*, Oxford University Press (14. svibnja 2011.), <http://www.groveart.com>.
- 14
Morelli Layardu, Venecija, 5. ožujka 1872. Objavljeno u: JAYNIE ANDERSON (bilj. 11.), 155, bilj. 148.
- 15
Strossmayer Voršaku, (Osijek), 13. ožujka 1872. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 84.
- 16
Isto.
- 17
Vatroslav Donegani (Rijeka, 1836.–Đakovo, 1899.), kipar, školovao se na Akademiji u Veneciji i Rimu, 1867. Strossmayer ga imenuje nadzornikom radova na izgradnji katedrale u Đakovu gdje je ostvario glavninu opusa: izradio je gotovo sve skulpture na oltarima te reljefe na propovjedaonici. Više u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, Vatroslav Donegani, voditelj gradnje i kipar đakovačke katedrale, u: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 24 (2008.), 7–35.
- 18
Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 17. ožujka 1872. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 85.
- 19
Usp. VINKO ZLAMALIK, Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982., 154.
- 20
Vittore Carpaccio, *Sveti Rok s donatorom*, ulje na dasci, 105 x 36 cm, Accademia Carrara, Bergamo, inv. br. 695-1866.
- 21
Usp. *Vittore Carpaccio: catalogo della mostra*, (ur.) Pietro Zampetti, katalog izložbe, Venezia, 1963., 264; PIETRO ZAMPETTI, *Vittore Carpaccio*, Venezia, 1966., 87.
- 22
Više o tome u: LJERKA DULIBIĆ, Vittore Carpaccio, Sveti Sebastijan, u: *Tizian, Tintoretto, Veronese – veliki majstori renesanse*, (ur.) Radoslav Tomić, katalog izložbe, Zagreb, 2011., 112–114. U istom katalogu iznesena je hipoteza o posve novom do sada nepozna-

tom poliptihu sv. Sebastijana: GORDANA SOBOTA MATEJČIĆ, Vittore Carpaccio, Bogorodica s Djetetom, u: 108–111.

23

Lisabon, Zbirka Calouste Gulbenkian, L. A. 149.

24

Modena, Biblioteca Estense, MS. VG. 11, lat. 424.

25

Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 20. listopada 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 56.

26

Isto.

27

Isto.

28

To je pismo služilo kao garancija Voršaku za podizanje novaca kod bankara. Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 10. studeni 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 57.

29

Arhiv HAZU, Spisi o umjetninama, XI B/IV, 40.

30

»U Amalfiju, posredovao dra. Nikola Voršak.« MILKO CEPELIĆ, (bilj. 2.), kat. br. 40–48.

31

O postojanju detaljnih opisa usp. npr. Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 10. studeni 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 57.

32

Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 12. studeni 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 58.

33

U svega nekoliko dana poslao je jedan brzojav i čak tri pisma u kojima se raspituje o sitnoslikama i nada se da je transakcija novca prošla u redu. (Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 10., 12. i 18. studeni 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 57, 58, 59) – U nekoliko navrata ponavlja da se sitnoslike nikako ne šalju nego da će ili on stići u Rim (ako ga zdravlje posluži) ili će ih Voršak osobno donijeti u Hrvatsku. U siječnju sljedeće godine piše Voršaku da će on »na svaki način amo morati sbog (...) sličicah.« (Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 11. siječnja 1871. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 63.), a u veljači da se odmah spremi na put po primljenome pismu: »Biti će to za Vas odmor a za me veselje (...)« (Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 1. veljače 1871. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 66).

34

Budući da okviri za sitnoslike još nisu bili gotovi (Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 18. veljače 1871.). Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 68), Voršak ipak nije otputovao u Đakovo. Nakon puta u Graz (Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 1. ožujka 1871. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 69) Strossmayer je navratio u Veneciju (Rački Strossmayeru, Beč, 17. ožujka 1871. FERDO ŠIŠIĆ, Korespondencija Rački – Strossmayer, 1. sv., Zagreb, 1928., 131), gdje se susreo s Voršakom.

35

Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 10. studeni 1870. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 57.

36

Isto.

37

»Svila sa 8 mejdenih pružica i za to nuždanimi kopčami. Tako ćete dragocjene Vaše miniaturre moć liepo prikrit, i udobno i

lagko pri sgodi odkrivat. Nad miniaturrema ima stolar Vaš dvie kopče, razdaleko po duljini osmerih pružica, u drvo upiljit, na te pružice navuč svilu, ter umetnut ih u svoje kopče. Odozdol neka takodjer dvie kopče u drvo upilji za da svilu liepo raztegnit možete.« Voršak Strossmayeru, Rim, 16. siječnja 1874. Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 48.

38

Kršnjavi Račkom, (Zagreb), 25. ožujka 1891. Arhiv HAZU, XII A 332/60.

39

»Što Tkalac o naših slika veli, nije s. pismo. Ja mislim, da Tkalac ništ više nezna o slika od nas. Neima medju našim slikama fia-minskoga posla.« Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 11. siječnja 1871. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 63.

O Imbri Tkalcu kao važnom savjetniku i posredniku u popunjavanju Strossmayerove zbirke usp. IVA PASINI TRŽEC, LJERKA DULIBIĆ, Doprinos Imbre I. Tkalca (i G. B. Cavalcasellea) formiranju zbirke biskupa Strossmayera, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010.), 201–210.

40

Kršnjavi Strossmayeru, Siena, 13. svibnja 1876. Arhiv HAZU, XI A/Krš. Iz. 19.

41

Isto.

42

Isto.

43

Thomas Gambier Parry (1816.–1888.), engleski slikar i kolekcionar. Utemeljitelj jedne od najznačajnijih zbirki ranotalijanskoga slikarstva u Engleskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća. Zbirku visoke kvalitete smjestio je u Highnam Court. Njegov sin Ernest 1897. pripremio je rukopisni katalog čitave zbirke koju je Mark Gambier-Parry 1966. poklonio Courtauld Institute pri Sveučilištu u Londonu. CHRISTOPHER LLOYD, Gambier-Parry, u: *Grove Art Online*, Oxford University Press (14. ožujka 2010.), <http://www.groveart.com>.

44

Karl von Lützow (Göttingen, 1832.–Beč, 1897.), povjesničar umjetnosti i kritičar, u Berlinu surađivao s Wilhelmom Lübkeom na izdavanju *Denkmäler der Kunst* (Stuttgart, 1863.–1864.), 1858. godine imenovan docentom povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Münchenu, od 1864. profesor na Akademiji u Beču, gdje je uređivao *Rezensionen und Mittheilungen über bildende Kunst*. U Leipzigu je 1866. pokrenuo časopis *Zeitschrift für bildende Kunst* čiji je bio urednik do smrti. Usp. Lützow, Karl von, u: *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, (ur.) Walther Killy; Rudolf Vierhaus, München, 1999., 6. sv., 525.

45

Kršnjavi Račkom, Beč, (1886.). Arhiv HAZU, XII A 332/71.

46

Isto.

47

GUSTAVO FRIZZONI, La Pinacoteca Strossmayer nell'Accademia di scienze ed arti in Agram, u: *L'Arte*, VII/1 (1904.), 425–441., 440.

48

Rački Strossmayeru, Zagreb, 5. studenog 1886. FERDO ŠIŠIĆ, (bilj. 34.), 3. sv., 1930., 230.

- 49
Strossmayer Voršaku, (Đakovo), 1. lipnja 1871. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 70.
- 50
IZIDOR KRŠNJAVI, Hermann Julius Hermann, Zur Geschichte der Miniaturmalerei am Hofe der Este in Ferrara, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhochsten Kaiserhauses, XXI, Bd. Wien 1900., u: *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, IX (1905.), 8., 229–230.
- 51
HERMAN JULIUS HERMAN, Zur Geschichte der Miniaturmalerei am Hofe der Este in Ferrara, u: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen*, 21 (1900.), 117–271, 217.
- 52
Dva su rukopisa nadalje završila u Švicarskoj kamo se Karlo I. Austrijski sklonio nakon pada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Njegova ih je udovica Zita dala na prodaju, *Brevijar Ercolea I. d'Este* otkriven je u Parizu 1929. i vraćen u Italiju, a *Časoslov Alfonsa I. d'Este* je od antikvara M.J. Bourdariata kupio u Londonu 1924. armenski kolekcionar Calouste Sarkis Gulbenkian. Usp. ERNESTO MILANO, Storia del Codice, u: *Offiziolo Alfonsino, Libro d'ore di Alfonso I d'Este Commentario*, (kom.) Ernesto Milano, Modena, 2002., 15.
- 53
Smatra se da su integralno bili sačuvani do 1847. godine, kada je jedna od zagrebačkih sitnoslika u svom izvornom obliku publicirana u djelu Giovannia Rossinia *Storia della pittura italiana*. HERMAN JULIUS HERMAN, (bilj. 51.), 218.
- 54
ALEXIS-FRANÇOIS RIO, De l'art chrétien. Paris, 1861.–1867. Svoje nazore o umjetnosti Strossmayer je dobrim dijelom temeljio upravo na ovoj knjizi, kao i mnogi drugi skupljači toga doba. Usp. npr. JONATHAN CONLIN, Gladstone and Christian Art, 1832.–1854., u: *The Historical Journal*, 46, 2 (2003.), 341–374.
- 55
Strossmayer Voršaku, (Đakovo, 25. ožujka 1873.), Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 86.
- 56
Voršak Strossmayeru, (Rim, sredina travnja 1873.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 47.
- 57
Strossmayer Voršaku, (Đakovo, 30. svibnja 1873.), Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 115.
- 58
Voršak Strossmayeru, (Rim, kraj listopada 1873.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 44.
- 59
Strossmayer Voršaku, (Đakovo, 20. studenog 1873.), Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 131.
- 60
Rimski slikar Achille Scaccioni (u. 1874.) spominje se kao prodavač, posrednik u prodaji i restaurator kupljenih slika već u najranije datiranim Voršakovim pismima Strossmayeru iz Rima (1865.), koja su sačuvana u Arhivu HAZU. Na temelju Voršakovih izvještaja bilo je moguće ne samo utvrditi tragove provenijencije pojedinih slika u biskupovoj zbirci, nego i rekonstruirati elemente životopisa (uključivo i točan datum i okolnosti smrti) te osobnost relativno slabo poznatoga slikara, restauratora i trgovca umjetninama Achillea Scaccionia. – LJERKA DULIBIĆ, IVA PASINI TRŽEC, Contributo alla conoscenza del pittore Achille Scaccioni, 'persona meritoria' per la collezione di opere d'arte del vescovo Josip Juraj Strossmayer, *Zbornik za umjetnostno zgodovino*, u tisku. Usp. i IVA PASINI TRŽEC, LJERKA DULIBIĆ (bilj. 1.) i LJERKA DULIBIĆ, IVA PASINI TRŽEC (2009., bilj. 4.).
- 61
Voršak Strossmayeru, (Rim, 16. siječnja 1874.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 48.
Danas je natpis djelomično vidljiv.
- 62
Voršak Strossmayeru, (Rim, 16. siječnja 1874.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 48.
- 63
Voršak Strossmayeru, (Rim, sredina travnja 1873.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 47.
- 64
Voršak Strossmayeru, (Rim, 16. siječnja 1874.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 48.
- 65
O Giovanniu Battisti Cavalcaselleu (Legnano, 1819.–Rim, 1897.), talijanskom *connoisseuru* i povjesničaru umjetnosti, kao savjetniku u popunjavanju biskupove zbirke usp. IVA PASINI TRŽEC, LJERKA DULIBIĆ (bilj. 39.), 201–210.
- 66
Voršak Strossmayeru, (Rim, 23. siječnja 1874.), Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 49.
- 67
MILKO CEPELIĆ (bilj. 2.), kat. br. 263.
- 68
VINKO ZLAMALIK (bilj. 19.), kat. br. 96.
- 69
Brunšmid je 1911. godine središnju Mariju identificirao kao Mariju Kleofinu. Usp. JOSIP BRUNŠMID, Akademijaska galerija Strossmayerova. Zagreb, 1911., kat. br. 229. Ostale dvije Marije identificirao je Schneider 1939. Usp. ARTUR SCHNEIDER, Katalog Strossmayerove galerije I. Talijanske slikarske škole, Zagreb, 1939., kat. br. 93.
- 70
ARTUR SCHNEIDER, Strossmayer kao sabirač umjetnina, u: Spomenica o pedesetoj godišnjici Strossmayerove galerije, Zagreb, 1935., 51–64; VLADIMIR KOŠČAK, Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena, Osijek, 1990., 195; MIRJANA MAROVIĆ, Djela Palme Mlađeg u Hrvatskoj i njihovo restauriranje, magistarski rad, Zagreb, 2001., 185–186.
Razmatrajući atributivnu problematiku, Nina Kudiš Burić je prepoznala rad Alessandra Maganze. NINA KUDIŠ, Slika Alessandra Maganze u Strossmayerovoj galeriji, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 19 (1995.), 109–113; ISTA, Filozofija znanosti, teorija spoznaje i metode u povijesti umjetnosti, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., 315–320.
- 71
JACOBUS DE VORAGINE, The Golden Legend, Readings on the Saints, Princeton, New Jersey, 1993., 1. sv., 185–186.
- 72
Usp. Vjera, u: JAMES HALL, Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb, 1998., 359–360.
- 73
Usp. Ljubav prema bližnjemu, u: n. dj. 187–188.

74

Usp. Nada, u: isto, 215.

75

S obzirom na odabir atributa i kompozicijskog rješenja, moguće su različite inačice teme. U venecijanskom slikarstvu 16. stoljeća prevladavaju reprezentativni narativni prizori, no nisu nepoznati niti primjeri ovoga tipa. Usp. npr. Bonifazio de' Pitati, *Sveta obitelj s Vjerom, Nadom i Ljubavlju*, ulje na platnu, Dipinti Antichi, Milano, 29. studenog 2006., lot 46., <http://www.artvalue.com/auctionresult--bonifazio-de-pitati-bonifazio-sacra-famiglia-confede-speran-1430957.htm> (15. svibnja 2011.); Benedetto Caliari, *Tri teološke vrline*, ulje na platnu, 54,5 x 47 cm, Christie's, Sale 6068, lot 164, http://www.christies.com/LotFinder/lot_details.aspx?intObjectID=1373489 (15. svibnja 2011.).

76

Usp. Voršakova pisma Strossmayeru iz druge polovice 1877. Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121; i Strossmayerova pisma Voršaku, dijelom sačuvana

samo u ekscerptima Artura Schneidera iz istoga razdoblja. Arhiv HAZU, XI A, 1/Vor. N. 188, 191, 192, 194, 200, 202, 211.

77

Usp. LJERKA DULIBIĆ, IVA PASINI TRŽEC, Biskup J. J. Strossmayer kao sakupljač umjetnina i osnivanje Galerije starih majstora, izlaganje na 3. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti, 25.–27. studenoga 2010. (izlaganje će biti objavljeno u Zborniku radova koji je u pripremi).

78

Riječ je o restauraciji Rafaelovih i Peruginovih fresaka u crkvi San Severo u Perugii, koje je proveo Nicola Consoni, a oštro kritizirao Cavalcaselle. Usp. CLAUDIA CONSONI, *Restauro conservativo e restauro integrativo: l'intervento di Nicola Consoni sull'affresco di Raffaello e Perugino in San Severo*, u: *Ricerche di storia dell'arte*, 62 (1997.), 24–38.

79

Voršak Strossmayeru, Rim, 21. svibnja 1873. Arhiv HAZU, XI A/Vor. Ni. 42.

Prilog

Ukupni popis slika starih majstora u zbirci biskupa Strossmayera kupljenih posredstvom Nikole Voršaka s podacima o mjestu, posredniku i vremenu nabavke te prethodnom vlasniku

1. Škola Annibale Carracci, *Sveta Marija Magdalena u pustinji*, ulje na platnu, 32 x 43,5 cm, inv. br. SG-169 (Rim, Achille Scaccioni, srpanj 1865.)
2. Bartolomeo Ramenghi, zvan Bagnacavallo, *Bogorodica s Djetetom*, ulje na dasci, 40,1 x 32,3 cm, inv. br. SG-97 (Rim, Achille Scaccioni, srpanj 1865.)
3. Srednjotalijanski slikar druge pol. XV. st., *Andeli*, tempera na dasci, 94 x 38,7 cm, inv. br. SG-86 (Rim, Carlo Possenti, srpanj 1865.)
4. Pompeo Batoni, *Sveto Trojstvo*, ulje na platnu, 74,3 x 48,3 cm, inv. br. SG-163 (Rim, isusovac Ciccolini, 20. IV. 1866.)
5. Giovanni Battista Piazzetta, *Sveti Antun Padovanski se klanja Djetetu*, ulje na platnu, 81,7 x 65 cm, inv. br. SG-190 (Rim, Achille Scaccioni, 1866./67.)
6. Filippo Mazzola, *Ecce homo*, tempera, ulje na dasci, 60,5 x 42,4 cm, inv. br. SG-84 (Rim, Achille Scaccioni, 1866./67.)
7. Srednjotalijanski slikar druge pol. XV. st., *Sveti Kuzma*, tempera na dasci, 93,5 x 38,6 cm, inv. br. SG-88 (Rim, Carlo Possenti, 18. II. 1867.)
8. Paris Bordone, *Krunidba Bogorodice*, ulje na platnu, 264,3 x 161,6 cm, inv. br. SG-240 (Rim, Carlo Possenti, 18. II. 1867.)

9. Način: Bonifazio de Pitati Veronese, *Poklonstvo Triju kraljeva*, ulje na dasci, 64,4 x 81,8 cm, inv. br. SG-233 (Rim, Carlo Possenti, 18. II. 1867.)

10. Radionica: Filippino Lippi, *Sveta Obitelj s Ivanom i svetom Elizabetom*, tempera na dasci, 81 cm, inv. br. SG-54 (Rim, Carlo Possenti, 18. II. 1867.)

11. Jacopo Robusti Il Tintoretto, *Zaruke svete Katarine*, ulje na platnu, 72,8 x 86,5 cm, inv. br. SG-252 (Rim, Carlo Possenti, 18. II. 1867.)

12. Neznani rimski slikar 16. stoljeća, *Bogorodica s Djetetom*, tempera na dasci, 70,2 x 50,9 cm, inv. br. SG-59 (Rim, Achille Scaccioni, 18. II. 1867.)

13. Girolamo Siciolante da Sermoneta, *Sveta Obitelj*, ulje na dasci, 100,9 x 77,5 cm, inv. br. SG-105 (Rim, Achille Scaccioni, 18. II. 1867.)

14. Giuseppe Cesari detto Cavaliere D'Arpino, *Sveti Juraj*, ulje na kamenu (škrljevac), 51 x 40 cm, inv. br. SG-103 (Rim, Achille Scaccioni, 18. II. 1867.)

15. Francesco Solimena, *Bogorodica s Djetetom, svecima i anđelima*, ulje na platnu, 74,5 x 48,6 cm, inv. br. SG-162 (Rim, Achille Scaccioni, 18. II. 1867.)

16. Claude Joseph Vernet, *Oluja na moru*, ulje na dasci, 18,8 x 25,9 cm, inv. br. SG-156 (Rim, Achille Scaccioni, 18. II. 1867.)

17. Krug: Bernardo Daddi, *Raspeće*, fragment, tempera na dasci, 22,5 x 21 cm, inv. br. SG-23 (Rim?, prije ožujka 1867.)

18. Cantarini il Pesarese?, *Oplakivanje Krista*, ulje na platnu, 28,8 x 36,2 cm, inv. br. SG-171 (Rim, Alessandro Ceccarini, 9. III. 1867., iz zbirke kardinala Antonia Tostia)
19. Giovanni Francesco Barbieri, Guercino, *Uskrsnuće*, ulje na dasci, 14,7 x 10,1 cm, inv. br. SG-115 (Rim, Alessandro Ceccarini, 9. III. 1867., iz zbirke kardinala Antonia Tostia)
20. Jacopo di Archangelo del Sellaio, *Rođenje Isusovo*, ulje na dasci, 130 cm, inv. br. SG-49 (Rim, Bansieri?, 27. IV. 1867.)
21. Škola: Lorenzo di Credi, *Bogorodica s Djetetom*, tempera na dasci, 52,8 x 36,8 cm, inv. br. SG-58 (Rim, Bansieri?, 27. IV. 1867.)
22. Kopija po Fra Bartolommeu, *Bogorodica s Djetetom i svetim Ivanom*, tempera, ulje na dasci, 64,7 x 47,8 cm, inv. br. SG-94 (Rim, Bansieri?, 27. IV. 1867., iz zbirke kardinala Benedetta Giustiniana)
23. Vincenzo di Biagio, zvan Catena, *Bogorodica s Djetetom i svecima*, ulje na dasci, 75,7 x 99,8 cm, inv. br. SG-106 (Rim, Domenico Agrestini, 27. IV. 1867., iz zbirke Ivana Maldure)
24. Jörg Breu, *Bogorodica s Djetetom*, tempera, ulje na dasci, 80,6 x 61,4 cm, inv. br. SG-139 (Rim, Domenico Agrestini, 1867.)
25. Pieter de Molyn, *Pred mlinom*, ulje na dasci, 32,6 x 47,6 cm, inv. br. SG-196 (Rim, Domenico Agrestini, 1867., Monte di Pietà)
26. Giovanni Francesco Romanelli, *Oplakivanje*, ulje na limu, 35 x 49,4 cm, inv. br. SG-168 (Rim, pop iz Spoleta, prije svibnja 1867.)
27. Simone Cantarini il Pesarese, *Bogorodica s Djetetom i anđelima*, inv. br. SG-111 (Rim?, prije svibnja 1867.)
28. Način: Annibale Carracci, *Raspelo*, ulje na dasci, 52,8 x 32,6 cm, inv. br. SG-112 (Rim, Don Miniato Ricci, 8. V. 1867.)
29. Poliodoro da Lanziano, *Sveta Obitelj s Ivanom i anđelom*, ulje na platnu, 69 x 85 cm, inv. br. SG-241 (Rim, Achille Scaccioni, 28. VI. 1867.)
30. Kopija po Paolo Caliari Il Veronese, *Alegorija mudrosti i snage*, ulje na platnu, 67,9 x 51,4 cm, inv. br. SG-271 (Rim, Achille Scaccioni, 28. VI. 1867.)
31. Biagio d' Antonio da Firenze, *Bogorodica s Djetetom, svetima Franjom i Jeronimom*, tempera na dasci, 90,8 x 52,2 cm, inv. br. SG-98 (Rim, Achille Scaccioni, 28. VI. 1867.)
32. Škola: Jusepe de Ribera, *Sveti Matija*, ulje na platnu, 130 x 93,5 cm, inv. br. SG-174 (Rim, Carlo Possenti, lipanj/srpanj? 1867.)
33. Neznani genoveški slikar 17. stoljeća, *Aleksandar Veliki i Diogenes*, ulje na platnu, 101 x 155 cm, inv. br. SG-151 (Rim, Carlo Possenti, lipanj/srpanj? 1867.)
34. Rosello di Jacopo Franchi, *Bogorodica s Djetetom, svetima Augustinom i Ambrozijem*, tempera na dasci, 23,7 x 25,6 cm, inv. br. SG-27 (Rim, Roberto Bompiani, 5. VII. 1867.)
35. Luca della Robbia, *Rođenje Isusovo*, glazirana glina, 105 x 68 cm, inv. br. SG-5 (Rim, Roberto Bompiani, 5. VII. 1867.)
36. Bernardino Campi, *Obrezanje Isusovo*, tempera na limu, 23 x 17,5 cm, inv. br. SG-116 (Rim, Mayer, 13. V. 1869.)
37. Francesco Bassano dal Ponte il Giovane, *Krist u kući Marije i Marte*, ulje na platnu, 82,6 x 119,9 cm, inv. br. SG-251 (Rim, Moneti, 25. V. 1869.)
38. Matteo da Milano, Četiri sitnoslike iz *Brevijara Ercolea I. d'Este*, gvaš na pergamentu; inv. br. SG-335: 335 x 235 mm; inv. br. SG-336: 340 x 250 mm; inv. br. SG-337: 340 x 250 mm; inv. br. SG-338: 230 x 160 mm, inv. br. SG-335 – SG-338 (Rim, Giovanni di Duchi d'Amalfi, 21. X. 1870.)
39. Matteo da Milano, Četrnaest sitnoslika iz *Časoslova Alfonsa I. d'Este*, gvaš i pozlata na pergamentu, dimenzije variraju od 145 do 170 mm u visini i od 85 do 105 mm u širini, inv. br. SG-339 – SG-352 (Rim, Giovanni di Duchi d'Amalfi, 21. X. 1870.)
40. Sljedbenik Jacopo Bassano dal Ponte, *Mater Dolorosa*, ulje na platnu, 49,9 x 43,7 cm, inv. br. SG-237 (Rim?, prije prosinca 1870.)
41. Aurelio Luini, *Bogorodica s Djetetom*, ulje na dasci, 64,9 x 51,5 cm, inv. br. SG-124 (Rim, Antonio Bianchini, ožujak 1871.)
42. Taddeo Zuccaro, *Krist u Getsemanskom vrtu*, ulje na dasci, 59 x 44 cm, inv. br. SG-121 (Rim, Achille Scaccioni, lipanj 1871.)
43. Vittore Carpaccio, *Sveti Sebastijan*, tempera na dasci, 105 x 44,5 cm, inv. br. SG-269 (Milano, Giuseppe Baslini, veljača 1872.)
44. Vittore Carpaccio, *Sveti Petar Mučenik*, tempera na dasci, 105 x 34,5 cm, inv. br. SG-270 (Milano, Giuseppe Baslini, veljača 1872.)
45. Neznani autor, *Boga slave svi njegovi stvorovi*, ulje, platno na drvu, 35,4 x 29,1 cm, inv. br. SG-17 (Milano, Giuseppe Baslini, veljača 1872.)
46. Majstor slike Virgo inter Virgines, *Prijetolje milosti*, ulje na dasci, 146,1 x 128,3 cm, inv. br. SG-71 (Milano, Giuseppe Baslini, veljača? 1872.)
47. Talijanski slikar 16. stoljeća, *Bogorodica s Djetetom, sv. Jeronimom i sv. Ivanom Krstiteljem*, ulje na dasci, 137,6 x 140,4 cm, inv. br. SG-102 (Milano, Giuseppe Baslini, travanj 1872.)
48. Pripisano: Salvatore Rosa, *Krajolik*, ulje na platnu, 39,4 x 36 cm, inv. br. SG-145 (Perugia, travanj 1872.)
49. Pripisano: Salvatore Rosa, *Lot sa ženom i kćerima*, ulje na platnu, 39 x 35,9 cm, inv. br. SG-146 (Perugia, travanj 1872.)
50. Lorenzo Leonbruno, *Mučenje svetoga Lovre*, ulje na dasci, 234,8 x 151,8 cm, inv. br. SG-99 (Brescia, sredina 1872.)
51. Poliodoro da Lanziano, *Bogorodica s Djetetom i svetom Cecilijom*, ulje na platnu, 42 x 63,1 cm, inv. br. SG-246 (Rim?, prije kolovoza 1872.)
52. Bartolomeo Schedoni, *Sveta Obitelj*, ulje na platnu, 18 x 16,1 cm, inv. br. SG-114 (prije kolovoza 1872.)

53. Benedetto Coda, *Oplakivanje Krista*, ulje na dasci, 145,6 x 161,2 cm, inv. br. SG-87 (Umbrija, prije kolovoza 1872.)
54. Girolamo da Carpi, *Sveta Obitelj s malim Ivanom Krstiteljem*, ulje na dasci, 92 x 73,6 cm, inv. br. SG-53 (Voršakov poklon, prije listopada 1872.)
55. Kopija: Nepoznati, po Giovanniu lo Spagni, *Bogorodica zaštitnica vjernika*, ulje na platnu, 156,2 x 115 cm, inv. br. SG-82 (Rim, Luigi Luchetti, 30. XII. 1872.)
56. Lodovico Cardi il Cigoli, *Ecce Homo*, ulje na platnu, 100,6 x 77,8 cm, inv. br. SG-110 (prije ožujka 1873.)
57. Jacopo i Francesco il Giovane, *Krist na Maslinskoj gori*, ulje na platnu, 71 x 99,7 cm, inv. br. SG-274 (Urbino, prije ožujka 1873.)
58. Način: Giovanni Paolo Pannini, *Antikne ruševine s piramidom*, ulje na platnu, 42,5 x 33,5 cm, inv. br. SG-186 (sredina travnja 1873.)
59. Način: Giovanni Paolo Pannini, *Antikne ruševine sa štafažom*, ulje na platnu, 43,1 x 33,8 cm, inv. br. SG-187 (sredina travnja 1873.)
60. Način: Giovanni Paolo Pannini, *Antikne ruševine sa slavolukom*, ulje na platnu, 38,7 x 29,1 cm, inv. br. SG-188 (sredina travnja 1873.)
61. Način: Giovanni Paolo Pannini, *Antikne ruševine sa sarkofagom*, ulje na platnu, 37,4 x 27,7 cm, inv. br. SG-191 (sredina travnja 1873.)
62. Način: Giovanni Paolo Pannini, *Hram Antonina i Faustine*, ulje na platnu, 42,9 x 33,8 cm, inv. br. SG-195 (sredina travnja 1873.)
63. Giovanni da Fiesole, Fra Angelico, *Sveti Franjo Asiški i sveti Petar Mučenik*, tempera na dasci, 24,3 x 43,8 cm, inv. br. SG-34 (Firenca, Filippo Angeli, svibanj 1873.)
64. Alessandro Maganza, *Alegorija triju teoloških vrlina*, ulje na platnu, 94,2 x 112,2 cm, inv. br. SG-229 (Urbino, sredina 1873.)
65. Jusepe de Ribera Lo Spagnoletto, *Sveti Jeronim*, ulje na platnu, 92 x 129,3 cm, inv. br. SG-177 (prije kolovoza 1875.)
66. Niccolò di Pietro Gerini, *Sveti Antun Pustinjak*, tempera, platno na drvu, 22 x 32 cm, inv. br. SG-28 (prije kolovoza 1875.)
67. Lorenzo di Alessandro detto da Sanseverino, *Pet apostola*, tempera na dasci, 29,9 x 82,3 cm, inv. br. SG-265 (Rim, pok. Achille Scaccioni, kolovoz 1875.)
68. Lorenzo di Alessandro detto da Sanseverino, *Pet apostola*, tempera na dasci, 29,9 x 82,3 cm, inv. br. SG-266 (Rim, pok. Achille Scaccioni, kolovoz 1875.)
69. Lorenzo di Alessandro detto da Sanseverino, *Krist sa svetim Petrom i Pavlom*, tempera na dasci, 29,8 x 62,5 cm, inv. br. SG-267 (Rim, pok. Achille Scaccioni, kolovoz 1875.)
70. Andrea Sabbatini da Salerno, *Oplakivanje Isusovo*, ulje na dasci, 32,4 x 42 cm, inv. br. SG-85 (Voršakov poklon, kolovoz 1875.)
71. *Strossmayerov časoslov*, inv. br. SG-4 (Rim, 24. IV. 1877.)
72. Pier Francesco Fiorentino, *Bogorodica s Djetetom*, tempera na dasci, 71,1 x 48,7 cm, inv. br. SG-50 (Firenca, Cambi, svibanj 1877.)
73. Bastiano di Bartolo Mainardi, *Bogorodica s Djetetom*, tempera na dasci, 59,6 cm, inv. br. SG-92 (Firenca, Cambi, svibanj 1877.)
74. Pseudo Pier Francesco Fiorentino, *Rođenje Isusovo*, tempera na dasci, 58 cm, inv. br. SG-57 (Firenca, Cambi, svibanj 1877.)
75. Jan Anthonisz van Ravestejn (?), *Portret muškarca*, ulje na platnu, 74 x 61,5 cm, inv. br. SG-200 (Rim, Coñ Trezzi, 23. VI. 1877.)
76. Andrea Michieli detto Il Vicentino, *Sveti Stjepan mučenik*, ulje na dasci, 134,2 x 88,5 cm, inv. br. SG-254 (Rim, rimski kapucin, 4. VII. 1877.)
77. Raffaelino del Garbo, *Bogorodica s Djetetom, svetim Ivanom i anđelom*, tempera na dasci, 73,7 cm, inv. br. SG-104 (Firenca, knez Maggio, kolovoz 1878.)
78. Stefano di Giovanni Sassetta, *Bogorodica s Djetetom*, tempera na dasci, 34,4 x 23,3 cm, inv. br. SG-22 (Rieto, listopad 1878.)
79. Majstor Dvanaest Apostola, *Uskrsnuće Kristovo*, ulje na dasci, 76,5 x 75,7 cm, inv. br. SG-107 (prije siječnja 1879.)
80. Filippo da Verona, *Bogorodica s Djetetom, sveti Dominik i sveta Katarina Sijenska*, ulje na dasci, 51,7 x 65,6 cm, inv. br. SG-248 (prije veljače 1879.)

Summary

Iva Pasini Tržec – Ljerka Dulibić

Paintings by Old Masters in Strossmayer's Collection, Acquired through Canon Nikola Voršak between 1869 and 1880

On the basis of archival research, primarily documents from the legacy of Bishop Josip Juraj Strossmayer (1815-1905) at the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, the authors of this article have summarized and enlarged the insights about the second period of Bishop Strossmayer's collection activity. The article focuses on those artworks that Strossmayer acquired after the donation of 1868 through canon Nikola Voršak (1836-1880). The latter date has been determined by Voršak's death in 1880. Despite various difficulties in identifying individual artworks, which resulted from the fact that the preserved documents from this period do not abound in data or detailed descriptions of paintings, the authors have managed to identify among the purchased artworks 42 paintings by old masters, 18 miniatures, and one book of hours. The results of their analysis have been presented here on selected examples, which show that during the period in question Voršak was becoming more and more successful in purchasing artworks, not only in Rome, but also in other Italian cities. It was at that time that he obtained some pieces which are still considered the most valuable artworks in the holdings of Strossmayer Gallery. Particularly valuable purchases include Vittore Carpaccio's *Saint Sebastian* and *Saint Peter the Martyr*, purchased from Giuseppe Baslini (1817-1887), the most important art merchant in Milan, through Giuseppe Bertini (1825-1898), the then

director of Pinacoteca di Brera, and Giovanni Morelli (1819-1891), who helped estimate their value and attribute them. On this occasion, Strossmayer met him personally, which is attested in Morelli's correspondence. Another very important purchase consists of 14 miniatures from the *Book of Hours of Alfonso I d'Este* and 4 miniatures from the *Breviary of Ercole I d'Este*. Their value, which amounted to 4000 *scudi* in total, surpassed by far the sums that Strossmayer usually paid for artworks by old masters. The preserved receipt of payment to the seller (Giovanni de Duchi d'Amalfi) is an important document, which helps to identify the previous owner and at the same time corrects the conventional opinion that the miniatures were bought in Amalfi. Moreover, these letters include interesting information about their setting, exhibition, and consultations about their attribution. The third example, a painting showing *Three Theological Virtues*, with an iconography that has remained misinterpreted to the present day despite the correct and detailed definition by Voršak, indicates the canon's sovereign mastery of various art-related issues, as well as Strossmayer's aesthetic preferences.

Key words: Strossmayer Gallery of Old Masters, Josip Juraj Strossmayer, Nikola Voršak, Italian art market in the late 19th century, Vittore Carpaccio, Matteo da Milano, Alessandro Maganza